

УДК 378.011.32.017.92

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Ольга Марченко

*Харківський університет Повітряних Сил
вул. Сумська, 77/79, 61023 Харків, Україна*

Визначено сутність понять “ціннісні орієнтації” та “критичне мислення”. Доведено, що розвиток критичного мислення є передумовою успішного формування ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Ключові слова: критичне мислення, ціннісні орієнтації.

Демократична трансформація нашого суспільства супроводжується виникненням значної кількості неоднозначних ситуацій у різних сферах життєдіяльності людей. Можливість успішного розв’язання будь-яких з них значною мірою залежить від здатності особистості адекватно оцінити її характеристики, продумати різні варіанти вирішення й обрати оптимальний з них. Доцільно зауважити, що цей вибір має бути зумовлений не тільки вимогами його ефективності й результативності, але й передбаченням соціально корисних наслідків від його реалізації. У сучасних умовах розвитку суспільства проблема формування ціннісних орієнтацій молодих людей, на наш погляд, тісно пов’язана з формуванням у них критичного мислення. Справді, ціннісні орієнтації, визначаючи генеральну лінію її життя, значною мірою впливають на конкретні дії та вчинки. А критичне мислення дає змогу особі адекватно оцінювати їх і своєчасно коригувати поведінку. Отже, розвиток критичного мислення як передумови формування ціннісних орієнтацій студентів є актуальною проблемою для сьогодення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що багато вчених звертали увагу на виявлення ролі цінностей в регуляції поведінки людини (С. Анісімов, В. Бакштановський, Є. Золотухіна-Аболіна, О. Леонтєв, А. Титаренко та інші). Ціннісні парадигми освіти наявні у фокусі досліджень Б. Гершунського, В. Сластьоніна, О. Сухомлинської, Н. Ткачової. Проблеми формування ціннісних орієнтацій висвітлювали у своїх наукових розробках В. Алексєєва, В. Бакіров, А. Здравомислов, В. Ольшанський, О. Панфілов, Т. Парсонс, Є. Подольська, Е. Соколов, В. Ядов та ін. Ціннісні парадигми освіти досліджують Б. Гершунський, В. Сластьонін, О. Сухомлинська,

Н. Ткачова. Проблеми формування ціннісних орієнтацій висвітлювали у своїх наукових розробках В. Алексєєва, В. Бакіров, А. Здравомислов, В. Ольшанський, О. Панфілов, Т. Парсонс, Є. Подольська, Е. Соколов, В. Ядов та ін. Розкриттю сутності критичного мислення як психолого-педагогічного феномена та його формуванню засобами освіти присвячені наукові праці І. Авдєєвої, О. Бандурки, І. Загашева, С. Заїр-Бек, Т. Олійник, О. Тягла, Н. Чернегі. На визначення морально-регулятивної функції критичного мислення у життєдіяльності людини звертали увагу в своїх працях О. Громова, Р. Х. Джонсон, Р. Енніс, Д. Клустер та ін.

Зауважимо, що розвиток критичного мислення як передумову успішного формування ціннісних орієнтацій студентів як окрему проблему не досліджували.

З огляду на це ми ставили за мету визначити сутність критичного мислення; довести, що розвиток критичного мислення є передумовою успішного формування ціннісних орієнтацій студентів.

У сучасній науковій літературі запропоновано різні тлумачення поняття “ціннісні орієнтації”. Зокрема, зарубіжний соціолог Т. Парсонс розглядає суть ціннісних орієнтацій в оцінюванні альтернативних рішень проблеми та виборі конкретного варіанта з усіх можливих. На думку В. Бакірова, ціннісні орієнтації – це системно пов’язані ціннісні уявлення, які реально детермінують вчинки та дії людини. О. Івахненко вважає, що ціннісні орієнтації – це сукупність ціннісних настанов особистості. На його думку, ціннісні орієнтації виконують такі функції:

- фіксують реальний зв’язок між свідомістю молодої людини й навколишнім світом;
- регулюють виникнення вольової поведінки;
- впливають на мотивацію поведінки в конкретній ситуації;
- детермінують виникнення нових цінностей.

Формування ціннісних орієнтацій відбувається внаслідок засвоєння особистістю соціального порядку, вимог часу, особливостей соціальної групи, до якої належить молода людина [3].

З психології відомо, що реалізація ціннісно-орієнтувальної функції свідомості потребує від особистості виконання специфічної інтелектуальної діяльності. На наш погляд, передумовою успішного формування ціннісних орієнтацій студентів є розвиток у них навичок оцінного, рефлексивного мислення, яке визначається у науковій літературі як *критичне мислення*.

Ми з’ясували, що критичне мислення науковці розглядають у двох аспектах. Відповідно до першого з них увага зосереджується на удосконаленні процесу мислення та його результатів на підставі критичного аналізу, розуміння й оцінення інформації. Такого погляду додержуються О. Бандурка, Т. Воропай, В. Руджеро, Р. Пауль, О. Тягло та ін. Другий аспект

критичного мислення розкривається через здійснення регулятивно-моральної функції розумової діяльності людини, яка сприяє не тільки формуванню і відстоюванню власних думок, але й розумінню позиції інших людей, співпраці з ними.

Поєднуючи ці два погляди науковців, ми зробили висновок, що засвоєні молодого людиною навички критичного мислення дають змогу як „покращити мислення”, так і знайти відповіді на віковічні запитання: „У що вірити і як вчинити?”.

Як вважає значна кількість дослідників (І. Авдєєва, І. Загашев, О. Тягло, Д. Халперн та ін.), важливим інструментом і одночасно результатом критичного мислення є *рефлексія* або усвідомлений контроль, “осмислення власних дій і їх законів; діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини”. Рефлексія передбачає аналіз, корекцію, передбачення та прогнозування власних дій, вчинків, мотивів, зіставлення їх із „суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей”. М. Савчин і М. Студент вважають, що рефлексія бере участь у переосмисленні особистісних цілей, мотивів, а головне – ціннісних орієнтацій [4].

На наш погляд, насамперед рефлексивна здатність як вияв критичного мислення сприяє усвідомленню молодого людиною власного “Я”. Ми додержуємось думки авторів [4], що за умови позитивного ставлення молодого людини до себе, переживання власної особистості як цінності, рефлексія функціонує як самодостатній і конструктивний механізм саморозвитку молодого людини, її самовдосконалення, зростання самооцінки та рівня домагань.

Науковці виділяють різні види рефлексії. У контексті нашого дослідження доцільно виокремити такі з них, як комунікативний і кооперативний, які забезпечують успішну взаємодію особи з партнерами, їх розуміння, налагодження контактів, організацію співпраці. Навички критичного мислення дають змогу молодій людині не лише усвідомити та проаналізувати власну діяльність, скоригувати її відповідно до різних ціннісних норм, відчувати себе відповідальною за можливі результати, передбачати їх наслідки для себе та оточуючих, а й допомогти іншим зорієнтуватися у їхніх власних цілях, мотивах, прагненнях тощо.

На підставі аналізу психолого-педагогічних джерел [1; 4] ми виявили, що формування ціннісних орієнтацій особистості як свідоме засвоєння нею існуючої системи цінностей відбувається послідовно, за певними етапами. Зокрема, на нижчому з них ціннісні норми формуються стихійно, їх вибір та корекція відбуваються неконтрольовано або на низькому рівні усвідомлення. На другому етапі засвоєння ціннісних настанов „переростає” в нормативне; власні зразки поведінки, переконання молодого людини зіставляє із соціально

та професійно значущими. З розвитком рефлексивних механізмів процес формування ціннісних орієнтацій особистості стає більш контрольованим, і на третьому етапі відбувається через інтеріоризацію загальноприйнятих цінностей. На вищому рівні формування ціннісних орієнтацій молода людина виробляє індивідуальний стиль життя та професійній діяльності, які піддаються переосмисленню та корекції. Залежно від конкретних зовнішніх умов особистість здатна не тільки до “переоцінки цінностей”, але й створення власних цінностей, значущих для себе особисто та для суспільства.

Другою важливою характеристикою критичного мислення є його *самостійність* або *індивідуальність*. Кожна людина формулює власні ідеї, оцінення і переконання значною мірою незалежно від інших (жодна особа не може мислити замість неї). Однак, одержавши свободу, людина повинна розуміти, що найвищим її виявом є відповідальність за свої слова, дії, вчинки [2].

Ми виявили й таку характеристику критичного мислення, як *соціальність*. Вона виявляється в уточненні та поглибленні власної позиції та обміні думками з іншими людьми. Як свідчить аналіз наукових праць, розвиток критичного мислення набуває особливого значення для зростання соціальної зрілості молодої людини, міри її соціальності.

Формування критичного мислення означає прищеплення молодим людям навичок, які надають розумовій діяльності такі якісно нові властивості [5]:

- готовність до планування, упорядкування думок;
- гнучкість, яка дає змогу почекати з винесенням судження, поки не буде зібрано достатню кількість різноманітної інформації для аргументації;
- наполегливість;
- готовність виправляти свої помилки;
- усвідомлення або уміння відстежувати хід власних міркувань;
- пошук компромісних рішень.

У процесі виконання експериментально-дослідницької роботи ми виявили, що розвиток критичного мислення водночас стимулює формування гуманістичних ціннісних орієнтацій студентів вищих навчальних закладів у тому випадку, коли викладач дотримується таких умов:

- цілеспрямовано організує роботу щодо розкриття сутності понять “критичне мислення” і “ціннісні орієнтації”, висвітлення їхньої ролі у житті сучасної людини, визначення головних шляхів їхнього вдосконалення;
- забезпечує відповідну організацію подання нового навчального матеріалу (наявність альтернатив, суперечностей, колізій), що стимулює критичне ставлення студентів до опанованої інформації й реалізацію сенсоутворювальної функції ціннісних орієнтацій;

- використовує систему активних методів навчання (мозковий штурм, дискусія, рольова гра тощо), які сприяють формуванню у студентів умінь критичного мислення (чітке усвідомлення сутності понять, виокремлення головного, оцінення значущості й вірогідності інформації), а також адекватному усвідомлюванню інформації ціннісного плану;
- організує взаємини між суб'єктами навчального процесу на принципах толерантності та доброзичливості, що сприяє розвитку комунікативних здібностей студентів, умінь формулювати власний погляд та з повагою ставитися до позиції оточуючих людей.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі ми вбачаємо в уточненні, конкретизації умов формування критичного мислення як передумови успішного формування ціннісних орієнтацій студентів вищих навчальних закладів.

1. *Авдєєва І. М.* Критичне мислення як системний фактор неперервної освіти // *Постметодика*. 2002. № 2–3 С. 3–4.

2. *Евдокимов В. И., Олейник Т. А., Горькова С. А., Микитюк М. В.* Практикум по развитию критического мышления. Харьков, 2002. С. 9–12.

3. *Івахненко О. Г.* Проблема ціннісних орієнтацій офіцера ЗСУ // *Наук зап. Харк. військ. ун-ту. Соціальна філософія, педагогіка, психологія*. Х., 2000. Т. 7. С. 113–115.

4. *Савчин М., Студент М.* Рефлексія як механізм вдосконалення професійної діяльності фахівця // *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2002. № 2. С. 137–145.

5. *Халтерн Д.* Психология критического мышления. СПб., 2000. С. 46–48.

**DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING AS A PRECONDITION
OF SUCCESSFUL FORMING THE HIGHER SCHOOL STUDENTS'
VALUE DISPOSITIONS**

OI'ha Marchenko

*Kharkiv University of Air Forces
Sums'ka Str., 77/79, UA-61023 Kharkiv, Ukraine*

The article defines the essence of the notions “value dispositions” and “critical thinking”. It proves that the development of the critical thinking is a precondition of successful forming higher school students’ value dispositions.

Key words: critical thinking, value dispositions.

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2005
Прийнята до друку 23.05.2006